

Mahfuzât: Müslümanların Şehit Coğrafyası Endülüs

Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ*

Endülüs'e 4-8 Nisan 2012 tarihinde İslâm Tarihçileri Derneği tarafından organize edilen bir program çerçevesinde gittik. Gezide Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, hocam Prof. Dr. Mehmet Özdemir Bey rehberliğimizi yaptı, değerli bilgilerini bizimle paylaştı. Elinizdeki yazı kızım SümeyraLübeyne ile birlikte katıldığım bu gezi kapsamında yazılmıştır. Yazı iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda kısa bir Endülüs tarihi verilmiş, ikinci kısımda gezi değerlendirilmiştir.

Giriş: Endülüs Tarihinden Kesitler

“Vandal ülkesi” anlamına gelen “Endülüs”, *Vandalicia* kavramından türemiş olup Cebel-i Tarık boğazının Avrupa yakasından Fransa'nın Pirene dağlarına kadar olan geniş bölgeyi ifade etmektedir.¹ Kimi kaynaklarda Hz. Osman döneminde fethedildiği söylenebilir.² Emevî Halifesi Velid b. Abdülmelik döneminde Tarık b. Ziyad ve Musa b. Nusayr'ın komutasındaki askerler tarafından fethedil-

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı [mehmet_mahfuz@yahoo.com]

¹ Bkz. Endülüs kavramı hakkındaki tartışmalar için bkz. Tahir AhmedMekki, *Dirasât el-Endelusiyyefi'l-edebe'et-tarih ve'l-felsefe*, Kahire 1987, 9-25.

² Muhammed Hamidullah Endülüs'ün Hz. Osman döneminde fethedildiğini söylemektedir. Bkz. Muhammed Hamidullah, “Fethu'l-Endelus Fi Hilafeti Seyyidina Osman sene 27 li'l-Hicre”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1978, VII/1-2, 221-226.

miştir. O dönemde Emevî Devleti'nin bir eyaleti olan Endülüs, çoğunlukla merkezden; bazen de Kayrevân'dan atanan valilerce idare edilmiştir.³Valiler dönemi olarak bilinen bu dönemin sonlarına doğru Endülüs'te etnik çekişmeler hatta çatışmalar yaşanmıştır. Bir taraftan Emaziğ (Berberi)-Arap çekişmesi sürerken diğer taftan Güney-Kuzey Arapları arasında mücadele başlamıştır.⁴

Endülüs'te bu sorunlar sürerken Doğu'da da Emevî Devleti yıkılmış, yerine Abbasîler idaresi kurulmuştur. Abbasî devletini kuranlar Emevî hanedanına mensup olan insanları, kadın çocuk demeden, kılıçtan geçirmişlerdir. Bu katliamdan halife Hişam b. Abdülmelik'in torunu Abdurrahman ve benzeri birkaç kişi ancak kurtulabilmiştir. Abdurrahman, bir süre kuzey Afrika'da gizlendikten sonra 756 senesinde Endülüs'e geçmeyi başarmış; Suriyeli Araplar, Emevî taraftarları ve Kaysîlerin desteğini alarak aynı yıl içerisinde, tarihe Endülüs Emevî Devleti (756-1031) olarak geçecek olan bağımsız bir devlet kurmayı başarmıştır.

Endülüs Emevî Devleti'nin ilk hükümdarı olan I. Abdurrahman dönemi (756-788) daha çok iç barışının sağlanması için verilen mücadeleyle geçmiştir. Devletin otoritesini tesis eden Abdurrahman, valiler döneminin sonlarına doğru kaybedilen toprakları yeniden fethetmeyi başarmış ve oğlu I. Hişam'a içte ve dışta itibarlı bir devlet bırakmıştır.

Ömer b. Abdulaziz'e benzerliği ile ünlenen I. Hişam (788-796), daha çok dinî kişiliği ile tanınmıştır. Sekiz yıl iktidarda kalan I. Hişam, yeniden cihad ruhunu canlandırmayı başarmış; Fransızlara karşı ciddi seferler düzenlemiş, ilk kez Pirene dağlarının arkasındaki Septimania geçidini ele geçirmiştir. İlim ve irfana yakınlığıyla da tanınan I. Hişam, Malikîliği resmi mezhep olarak kabul etmiş ve bu mezhebin ulemasına büyük itibar göstermiştir. Sadece Müslüman Araplar veya Emaziğler'e dayanarak Endülüs'ü yurt edinmenin mümkün olmadığını gören I. Hişam, yerli halkın İslâm dinini

³ Valiler dönemi hakkında geniş bilgi için bkz. Şakir Mustafa, *el-Endelûsfi't-tarih*, Suriye 2002, 29-75.

⁴ Endülüs'teki iç çekişmeler ve bunların Endülüs'ün kaderi üzerindeki etkisi hakkında geniş bilgi için bkz. "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine Mehmet Özdemir ile Bir Röportaj", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDİV, Ankara 1996, 117.

kabullenmesi için büyük çabalar sarf etmiştir. Bu gayretlerin sonucunda adına “müvelledun” denilen yeni bir kitle doğmuştur.⁵

I. Hişam'ın yerine geçen oğlu I. Hakem (796-822) döneminde bir takım iç karışıklıklar yaşanmışsa da, ondan sonra Endülüs Emevî tahtına geçen II. Abdurrahman (822-852) döneminde bu problemler büyük ölçüde halledilmiştir. II. Abdurrahman dönemi Endülüs Emevî devletinin en parlak dönemidir. Nitekim onun döneminde ülke iç istikrara kavuşmuş, Abbasîler örnek alınarak idarî reforma gidilmiş, Arapça ve İslâm dininin yerli halk arasında yaygınlaşması için büyük çaba gösterilmiş ve bunda da önemli ölçüde başarılı olunmuştur. II. Abdurrahman döneminin sonlarına doğru Endülüs'teki Müslüman nüfusun çoğunluğunu müvelledun, yani yerli Müslümanlar teşkil etmeye başlamıştır. İlim ve kültüre çok önem veren II. Abdurrahman, ülkenin her tarafında medreseler kurdurmuştur. Kurtuba medreseleri dönemin Bağdat medreseleri ile rekabet edebilecek hale gelmiştir. Bu medreselerden sadece Müslümanlar değil, diğer din mensupları da yararlanmışlardır. Aynı zamanda bir ilim dili haline gelen Arapça, yerli halk tarafından benimsenmiş ve evlerde dahi konuşulmaya başlanmıştır. Sadece İslâm dinini benimsemiş olan yerli halk değil, aynı zaman da Hıristiyanlar da, din adamlarının tepkisine rağmen, Arapça konuşmayı tercih ediyor ve bu dil ile yazılanları okumaya gayret ediyorlardı. II. Abdurrahman döneminde askeri ve siyasi alanda da büyük başarılar elde edilmiştir. Nitekim Normanlar'ın (Vikingler) saldırıları püskürtülmüş, Bizans ve Kuzey Afrika'daki Rüstemi Devleti ile iyi ilişkiler geliştirilmiştir.⁶

II. Abdurrahman'dan sonra Endülüs Emevîleri tahtına oturan oğlu Muhammed (852-886) ilk dönemlerde babasının politikasını sürdürmüşse de sonradan idareyi genç ve deneyimsiz yöneticilerin eline bırakmıştır. Bunun sonucunda başta yerli halk müvelledun olmak üzere Arap ve Emaziğler merkezî hükümete karşı isyan etmişlerdir. Bu isyanlar daha sonraki dönemde de özellikle Münzir (886-888) ve Abdullah (888-912) döneminde artarak devam etmiştir. Bu siyasi çalkantılar en çok kuzeydeki Hıristiyan krallıkların işine yaramış ve Endülüs Emevî Devleti'nden toprak kazanmalarına neden

⁵ Muvelledun'un Endülüs ilim kültür tarihindeki yeri için bkz. Mehmet Özdemir, “Muvelledun'un Endülüs Emevî Dönemindeki Kültürel Hayatdaki Yeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1993, XXXIV, 178-203.

⁶ II. Abdurrahman dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs*, İsam Yayınları, İstanbul 2014, 53-63.

olmuştur. Hatta bu dönemde Müslüman olmalarına rağmen dindaşları ile değil de ırkdaşları ile hareket etmeyi tercih eden ırkçılar da doğmuştur. Bunun sonucunda merkezi hükümetten kopan birçok devletçik oluşmuştur.

III. Abdurrahman Zamanı

Yıkıma doğru hızla gitmekte olan Endülüs Emevî Devleti'ni bu durumdan III. Abdurrahman (912-961) kurtarmayı başarmıştır. Endülüs Emevî tahtına 21 yaşında oturan III. Abdurrahman, önce merkezi idareye el atmış, daha sonra çevre devletçikler üzerine gitmiştir. 913 tarihinde İsbiliyye ve Karmüne'yi idare etmekte olan Beni Haccâc, 924'te yukarı sınır bölgesinin hâkimi olan Müvelledun hanedanı Benî Kasî, 928'de güneyi kontrol etmekte olan Müvelledun hareketinin liderleri konumundaki Benî Hafsun, akabinde Batı bölgesini egemenliği altına alan Müvelledun emirlerinin üzerine gitmiş, söz konusu emirlikleri devlete bağlamayı başarmıştır.

Müvelledun, Emaziğ ve Arapları itaat altına alarak Endülüs'ün birliğini yeniden sağlamayı başaran III. Abdurrahman, Endülüs'ün siyasî birliğini koruyabilmek ve hızla yayılmakta olan Şîlikle mücadele etmek amacıyla "Nasır Lidinillah" (Allah'ın dininin yardımcısı) unvanıyla halifeliğini ilan etmiştir.

Ülke içerisinde birlik ve bütünlüğü sağlayan III. Abdurrahman, kuzeydeki İspanyol krallıklarına karşı harekete geçmiş, Leon ve Pamplona krallıklarını vergi vermek zorunda bırakmıştır. Akabinde Kuzey Afrika'ya yönelmiş ve Endülüs'e sürekli İsmailî dâiler göndererek, burada Şîliği yaymaya çalışan, huzursuzluklar çıkaran Fatımîler ile mücadele etmiştir. Daha sonra bir ordu göndererek Fes ve çevresini hâkimiyeti altına almıştır. Böylece ilk kez bir Endülüs hükümdarı Kuzey Afrika'daki bir bölgeyi egemenliği altına almayı başarmıştır. Bu başarıları Halifenin şöhretini iyice artırmış, Bizans ve Germen krallarının elçiler göndererek siyasi ilişki kurmaya çalışmalarına neden olmuştur. Endülüs Emevî Devletinin en büyük hükümdarı olan III. Abdurrahman, 961 tarihinde vefat ettiğinde oğlu II. Hakem'e problemleri çözülmüş, itibarı iade edilmiş, zengin ve kalkınmış bir devlet bırakmayı başarmıştır.

Daha çok bilge kişiliği ile tanınan II. Hakem (961-976), babasından devraldığı devletin, itibarını korumakla kalmamış, ilim ve sanat alanında tabir caiz ise bir seferberlik başlatmıştır. Onun döneminde Endülüs, İslâm medeniyetinin en hareketli bölgesi haline gelmiştir.

II. Hakem'in ölümünden sonra yerine geçen çocuk yaştaki oğlu II. Hişam'ın (976-1009, 1010-1013) küçüklüğünden istifada eden hâcib Ebû Âmir ve iki oğlu Abdülmelik ile Abdurrahman iktidarı ele geçirerek kendi adlarıyla anılan Âmirîler dönemini başlatmışlardır. Âmirîlerin yanlış politikalarının sonucunda halkın hoşnutsuzluğu artmış, devletin düzeni bozulmuş, bu durum bir dizi isyanın başlamasına neden olmuştur. Nitekim bu isyanların sonucunda Abdurrahman b. Ebû Âmir, Medinutuzzehra'ya saldıran halk tarafından öldürmüştür. Halife II. Hişam ise kayıplara karışmıştır. Emevî iktidarının devam etmesi için Kurtubalılar sırasıyla bu hanedana mensup II. Muhammed, Süleyman ve IV. Abdurrahman'ı işbaşına getirmişseler de adı geçen şahıslar problemleri çözememişlerdir. Arkasından Şiî kökenli Hamudiler, Kurtuba'ya hâkim olmuştur. Ancak toplumun iç barışını sağlayamadıkları için Kurtubalılar tarafından iktidardan uzaklaştırılmışlardır. Yerlerine de yine Emevî kökenli şahısları getirilmiştir. İktidara getirilen halifelerden hiçbiri toplum tarafından beklenmekte olan başarıyı gösteremeyince başkentten kovulmuş ve şehir yönetimi 1031 tarihinde bir aksakallılar heyetine devredilmiştir. Böylece Endülüs Emevî Devleti tarihe karışmıştır.⁷

Devletin Parçalanması (Murabıtlar, Muvahhitler ve Benî Ahmer Devleti)

Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılmasından sonra bu devletin enkazı üzerinde, Endülüs tarihinde Muluku't-Tevaif olarak adlandırılan, irili ufaklı onlarca devlet ortaya çıkmıştır.⁸Tuleytula'da Zennuniler, Soğrula bölgesinde Tucibiler ve Hudiler, Batalyevs ve civarında Eftasiler, İşbiliye ve çevresinde Abadiler, Gırnata'da Zirîler gibi nispeten büyük yönetimlerin yanında, neredeyse her şehirde veya her kalede bir devlet kurulmuştur. Sayıları tam olarak söylenemeyen bu yeni devletler nüfuz alanlarını genişletmek amacıyla birbirleriyle kıyasıya bir mücadelenin içine girmiş ve yıllarca süren savaşlarla iyice yıpranmışlardır.⁹

Öte taraftan Hıristiyanlar, Endülüs'ün tamamını yeniden ele geçirmek için harekete geçmiş ve bu hedefin adını "yeniden fetih"

⁷ Endülüs Emevîleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, TDİV, Ankara 1994; Hüseyin Yusuf Duveydar, *el-Mucteme' el-Endelusî fi asr el-Emevî*, Kahire 1994.

⁸ Endülüsteki etnik unsurlar hakkında geniş bilgi için bkz. Duveydar, 20-66.

⁹ Muluku't-tevâif hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Hüseyin Şatşât, *Nihâyetuwucudî'l-Arabî fi'l-Endelus*, Kahire 2001,19-40.

(*reconquista*) koymuşlardır. Kastilya Kralı I. Fernando önderliğinde harekete geçen Hıristiyanlar, ilk olarak 1057 tarihinde Eftasileri ortadan kaldırmışlardır. 1062'de Zennûniler ile Abadiler ağır haraca bağlanmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken bile geleceği görmekten aciz küçük devletçikler, güçlerini bir araya getirip ilerlemekte olan Hıristiyanlara karşı mücadele etmek yerine birbirleriyle didişmeyi tercih etmişlerdir.

1085 yılında Kastilya Kralı IV Alfanso, Endülüs'ün Kurtuba'dan sonraki en büyük kenti Tuleytula'yı ele geçirmiştir. Tuleytula'nın düşmesi halkı büyük bir paniğe sevk ettiği gibi emirlerin de uyanışına neden olmuştur. Böylece halk ve ulemanın da teşviki ile bu emirler, Kuzey Afrika'da henüz kurulmuş olan Murabıtlar devletinden yardım istemişlerdir. Endülüslüler'in isteği üzerine Muratlar'ın hükümdarı Yusuf b. Taşfin, Tuleytula'nın düşüşünden bir yıl sonra, yani 1086 yılında, büyük bir ordu ile Endülüs'e geçmiştir. Kastilya kralı IV. Alfanso'yu, Zellekâ savaşında yenerek ilerlemekte olan Hıristiyanları bir süre durdurmayı başarmışlardır. Yaklaşık olarak 60 yıl Endülüs'ü yöneten Murabıtlar, Hıristiyan ilerlemesini bir süre durdurmuşsa da bölünmüş olan Endülüs toplumunu bir ümmet haline getirmeyi başaramadığı gibi Muluku't-Tevaif'i de tamamen ortadan kaldıramamışlardır. Nitekim Murabıtlar, 1147 senesinde yıkılınca Muluk'ut-Tevaif yeniden birbirleri ile mücadele eden bağımsız devletler şeklinde ortaya çıkmıştır.¹⁰ Öte taraftan Kastilya kralı Aragon, Piza ve Cenovalılardan teşkil ettiği haçlı ordusu ile harekete geçmiş; 1147'de Meriyye, 1148'de Turtuşe, 1149'da Lariye şehirleri Hıristiyanların hâkimiyetine geçmiştir.

Bu hadiseler cereyan ederken Kuzey Afrika'da Muvahhitler adında yeni bir yönetim kurulmuş ve o bölgenin birliğini sağlamıştır.¹¹ Muluk'ut-Tevaif'ten bazıları ilerlemekte olan Hıristiyanlara karşı Muvahhitlerden yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Endülüs'e geçen Muvahhitler, burada birkaç yerleşim birimini hâkimiyetleri altına alarak Kuzey Afrika'ya geri dönmüşlerdir. Muvahhitler'in Kuzey Afrika'ya dönüşünden birkaç yıl sonra Hıristiyanlar yeniden harekete geçmişlerdir. Portekizliler 1189 yılında Fransız, Alman ve İngilizlerin de desteğini alarak büyük bir haçlı

¹⁰ Murabıtlar dönemi hakkında geniş bilgi için bkz. Huseyin Munis, *es-Suğur el-A'la el-Endelusî*, Kahire 1413, 9-25

¹¹ Muvahhitler hakkında geniş bilgi için bkz. Adnan Adıgüzel, *Mağrib Medeniyetinin Zirvesi Muvahhidler: Kuruluş Dönemi*, Araştırma Yayınları Ankara 2011.

ordusu kurmuş, Müslümanların üzerine yürümüş ve Şibl'i ele geçirmişlerdir. Aynı zamanda Kastilya kralı VIII. Alfanso da İşbiliyye ve Kurtuba'nın kuzeyindeki bazı kaleleri ele geçirmiştir.

Bütün bu gelişmelerden sonra Muvahhit hükümdarı Ebû Yusuf b. Mansûr, Hıristiyanların ilerleyişini kesin bir şekilde durdurmak amacıyla Endülüs'e geçmiş ve 1195 yılında Kurtuba'nın kuzeyinde Ereğ denilen yerde Kastilya kuvvetlerini büyük bir hezimete uğratmış ve kuzeye doğru yürüyerek Vadilhicare ve Salamanca gibi bazı şehirleri geri almıştır. 1196 yılında Tuleytula'yı kuşatmışsa da geri almayı başaramamıştır.¹²

Ereğ zaferinden sonra papa III. Innocent'in çağrısı üzerine Kastilya kralı VIII. Alfanso ve Başpiskopos Rodrigo'nun öncülüğünde Aragon, Navarra, Leon, Portekiz ve Fransız kuvvetlerinden oluşan haçlı ordusu 1212 yılında tarihe İkab savaşı olarak geçen savaşta Muvahhit kuvvetlerini büyük bir yenilgiye uğratmışlardır. Bu yenilgi Muvahhitler'in Endülüs ve Kuzey Afrika'da gücünü büyük ölçüde kaybetmesine neden olmuştur.¹³ Nitekim Kuzey Afrika'da başta Merinîler ve Hafsîler olmak üzere birçok yeni devlet Muvahhitler'in daha önce hâkim oldukları topraklar üzerinde doğmuştur. Öte taraftan Endülüs'te de Reconquista politikasının hızlanmasına neden olmuştur. 1230'da Kastilya ve Leon krallığı birleşerek hızlı bir şekilde istilaya başlamışlardır. 1238'de Belensiye, 1242'de Şibl, 1244'te Dâniye, 1246'da Şatibe ve Kurtuba ile Ceyyân ve Arcune, 1250'de Şenterim ele geçirilmiştir. Bu istiladan sadece Endülüs'ün güney doğusundaki Gırnata Benî Ahmer emirliği bir süreliğine kurulabilmiştir.

Gırnata Beni Ahmer Emirliği veya bir başka ifade ile Nasrîler, 1238 yılında Muhammed b. Nasr tarafından Gırnata'da kurulmuştur. Bu devlet Endülüs İslâm medeniyetinin son temsilcisi ve aynı zamanda el-Hamra sarayı gibi birçok mimari eserin de bânisi olması açısından tarihte seçkin bir yere sahip olmuştur. İki buçuk asır tarih sahnesinde kalmayı başaran Gırnata Emirliği, bu varlığını izlediği esnek dış politikaya borçludur. Bir taraftan Kuzey Afrika'daki Merinîler diğer taraftan Kastilya-Leon krallığı ile iyi ilişkiler kurmayı başarmışlardır. 1462 yılına kadar istikrarlı bir politika izleyen Beni

¹² Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Adnan Adıgüzel, *Mağrib Medeniyetinin Zirvesi Muvahhidler: Halife Yakub Mansur Dönemi*, Araştırma Yayınları Ankara 2013.

¹³ Muvahhitler dönemi hakkında bkz. İsmet Abdullatif Deneş, *el-Endelus fi nihâyeti'l-murabitîn ve müstehili'l-muvahhidin: asr et-tevâif es-sanî*, Beyrut 1988.

Ahmer Devleti, bu tarihten sonra iç karışıklıklar yaşamaya başlamıştır. Bu iç karışıklıklardan istifade etmek isteyen Kastilya-Leon Krallığı Reconquista politikasının tamamlanması adına 1462 yılında Endülüslü Müslümanların Kuzey Afrika ile bağını sağladıkları tek nokta olan Cebel-i Tarık'ı zapt etmişlerdir. 1469'da Kastilya Leon kraliçesi Izasella ile Aragon kralı II. Fernando evlenerek güçlerini birleştirmiş ve İspanya'nın doğmasını sağlamışlardır. Bu yeni güç hedefini, Endülü'sü, Müslümanlardan temizlemek olarak ortaya koymuştur. Bu hedefi gerçekleştirmek için birleşmeden kısa bir süre sonra el-Hame, Ronda, Levşe, Malega, Beyyase, Meriyye şehirleri ele geçirilmiş ve 1492 yılında Gırnata kenti de uzun kuşatmadan sonra işgal edilmiştir. Böylece Endülü'steki son İslâm devleti de tarihe karışmıştır.

Endülü's'te İslâm Varlığının Sona Erdirilmesi (Hıristiyanların İspanya'daki Katliamları)

Endülü'sün düşüşü ile siyasî güçlerini tamamen yitiren Müslümanlar, bu tarihten itibaren dünya tarihinde eşine ender rastlanan ağır işkencelerle tanışmış ve İspanya yarımadasında Hıristiyanlarca uygulanan bir devlet terörüne şahit olmuşlardır. Dinî bir kisveye bürünmüş olan bu devlet terörünün adı "Engizisyon" dur.¹⁴ 1478 tarihinde Hıristiyan kralların Papa IV. Sixtus'tan engizisyon yetkisi almasından sonra, evvela Kastilya Krallığı'nda arkasından Aragon Krallığı'nda engizisyon uygulaması başlamıştı. İki devletin birleşmesinden sonra bu daha da hızlandırıldı. 1501'de Gırnatalılar, 1502'de Castille daha sonra da Aragon ve Catolagne krallıklarında yaşayan ve adına "müdeccen" denilen Müslümanlar vaftiz olma veya memleketlerini terk etme arasında seçime zorlanmışlardır. Memleketlerini terk etmeyi kabul eden ve Kuzey Afrika'ya geçmek isteyen Müslümanlar daha büyük tehlikelerle yüzyüze gelmişlerdir. Zira yollarda pusuda bekleyen Hıristiyan çetelerin saldırılarına uğramış, ellerinden malları alınmış, canları bağışlananlar ise kendilerini şanslı saymışlardır. Sahillere ulaşanlar ise günlerce veya aylarca gemi beklemek zorunda kalmışlardır. Burada aç, perişan bir vaziyette bekleyenlerin önemli bir kısmı soğuktan ve çaresizlikten ölmüştür.¹⁵

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Şatşât, 100 vd.

¹⁵ Gırnata'nın yıkılışından sonra Endülü's'te kalan Müslümanların durumu hakkında geniş bilgi için bkz. M. Ali Kettânî, "Gırnata'nın Düşmesinden XIX. yüzyılın sonuna kadar Endülü's'te İslâm", (çev: Seyfettin Erşahin), *Değişim Sürecinde İslâm (Kutlu Doğum Haftası 1996)*, Ankara 1997, 65-80.

Bu şiddetli kovuşturma süreci 1526 yılında tamamlanmıştır. Artık bu tarihten sonra İspanya’da kalan, Kuzey Afrika’ya göçemeyen veya göçmesine müsaade edilmeyen insanlar, Hıristiyan olarak kabul edilmiş, Kuzey Afrika’ya geçişlerine müsaade edilmemiştir. Evleri aranmış başta Kur’an olmak üzere Arapça olarak yazılmış olan eserlerin tamamı toplatılmıştır. Meydanlarda bir araya getirilerek zafer çığıkları altında yakılmıştır. Bununla da yetinilmemiş cami ve mescitler; İslâmî usullere göre et kesimi yapan mezbahalar, hamamlar kapatılmıştır. Arap isimleri ve unvanları yasaklanmış, kadınların tesettüre bürünmeleri, çocukların sünnet ettirilmesi suç sayılmıştır. Cuma günü çalışmayanlar, domuz eti yemeyenler cezalandırılmışlardır. Bunu karşı direnenler yok edilmişlerdir. Bu şekilde yüzbinlerce insan öldürülmüştür.¹⁶ Kalanlar ise dinlerini gizlemek zorunda kalmış ve bu şekilde varlıklarını yüz yıla yakın devam ettirmişlerdir. Adına “moriskolar” denilen bu insanlar ya sü-rülmüş veya tamamen Hıristiyanlaştırılmışlardır.¹⁷

Endülüs’ün İslâm Kültür ve Medeniyetindeki Yeri

Batı ile İslâm âleminin diğer bölgeleri arasında köprü vazifesi gören Endülüs, İslâm kültür ve medeniyet tarihinde saygın bir yere sahiptir. İslâmî ilimlerin hemen hemen her sahasında yetiştirdiği yetkin ilim adamları ile doğudaki ekolleri de etkilemiş veya yeni ekollerin oluşmasını ortam hazırlayan Endülüs, filoloji sahasında Ebû Bekir ez-Zübeydî, İbn Hazm ve İbn Side, kıraat ve tefsir alanında İbn Danî, İbn Abdulkuddus el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî; hadis alanında İbn Eymen, fıkıh alanında Davud ez-Zahirî, kelam alanında İbn Hazm, tasavvuf alanında Fususu’l-Hikem’in yazarı İbnu’l-Arabî ve İbn Abbâd er-Rundî gibi büyük ilim adamları yetiştirmiştir. Eserlerinin önemli bir kısmı günümüze de gelmiş olan bu insanların çalışmaları doğuda da büyük yankılar uyandırmıştır.

¹⁶ Bu dönemle alakalı geniş bilgi için bkz. Rodrigo de Zayas, “Endülüs’te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi”, (trc: Cemal Aydın), *Endülüs’ten İspanya’ya*, TDİV, Ankara 1996, 109 vd; 59 vd. Feridun Bilgin, “Gırnata’nın işgali (1492) Sonrasında Endülüs’teki Müslümanların Asimilasyonu”, *Mukaddime: Mardin Artukoğlu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Mardin 2010, 59 vd.

¹⁷ Ailesini ispiyonlamadığı için yakılanlar, sahura kalktığı için öldürülenler, “bismillah” dediği için cezalandırılanlar, Cuma gecesi toplanıp şarkı söyledikleri için derdest edilenler ve daha nice örnekler için bkz. Feridun Bilgin, “Katolik İspanyol İktidarında Endülüs Müslümanlarının Kimlik Mücadelesi: Moriskolar Örneği”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2014, XI/1, 59-61.

İslâm felsefesinde de İbn Bace, İbn Tufeyl, Musa b. Meymûn, İbnu'l-Arabî ve İbn Cemirol gibi büyük filozoflar yetiştiren Endülüs, İslâm felsefesinin Batı'ya geçişini sağlamış ve Rönesans'ın arkasındaki en büyük merkez olmuştur.

İslâm hukukunda; Zahirî mezhebinin kurucusu Davud ez-Zahiri gibi büyük bir şahsı yetiştirmiştir. Davud, Endülüslü olmasına rağmen eserleri İslâm âleminin hemen hemen her yerinde okuyucu bulabilmiştir. Onun tarafından kurulan Zahirî mezhebi, doğuda kendisine taraftar bulan mezheplerin başında gelmiştir. Başta büyük tarihçi İbn Haldun'un talebesi Makrizî olmak üzere birçok ilim adamı bu mezhebe bağlıydı.

Endülüs Seyahatimiz

Endülüs'ü yıllardır derslerimizde yazılı kaynaklara dayanarak hüznle anlatıyoruz. Bu kadar hüznlenmemizin arkasında var olan neden ise aslında tarihten yeterince ders almamış olmamızdan kaynaklanmaktadır. Hep öğrencilerimize tarihi anlatırken bu ilim dalının düne ilişkin bir alan olmadığını; yarınlarla alakalı olduğunu ifade ederiz. Verilerini dünden seçer, ancak bugün ve yarınları kurgulamak için kullanır. Bunu söylememize rağmen Endülüs örneğine baktığımızda dünden yeterince faydalandığımız söylenemez. Zira Müslümanlar, bir parçaları olan bu halkayı, fethinden 780 yıl sonra kaybetmelerinin nedeni aslında bugün olduğu gibi yaşamaktadır. O gün de İslâm toplumu aynen günümüzde olduğu gibi değişik etnisitelere bölünmüş ve bu etnisiteler üzerinden kimlik oluşturulmuştu. Kendi içerisinde yeknesak olmayan Arapların yanı sıra Emaziğler ve adına Muvelledûn denilen yerli halk bir bütünün parçası olmayı başaramamıştır. Her bir kitle kendi hâkimiyet alanını biraz daha genişletmek için diğerini feda etmekten perva etmemiştir. Ümmet şuuru yok olmuş, ümmet bilinci tamamen yozlaşmış, küçük olsun ancak benim olsun mantığı egemen hale gelmiş, dinî hassasiyet yerini ırk temayüllü mülahazalara bırakmış, herkes ırkını dinine tercih etmiş, bunu gören batılılar da bundan faydalanmış ve onları tamamen birbirlerinden koparmayı başarmıştır.

Bu bilgiler size de ne kadar tanıdık geldi değil mi? Sanki günümüzü yaşıyoruz. Irak, Suriye hatta farklı etnik unsurlardan oluşan Türkiye'den bahsediyor gibiyiz. Bugün de aynı durumu yaşıyor muyuz? Ümmet bilinci tamamen yok olmuş, din kardeşliği sadece camilerdeki hocaefendilerin hutbelerinde yer alıyor. Ümmet her gün daha da ırk temelleri bölünmelere maruz kalıyor ve bu bölünmeler giderek daha da derinleşiyor. Bizler bölündükçe Yahudi ve

Hıristiyanlar ise birleşip bütünleşiyor. Hele hele Endülüs elden çıktığı dönemde Şîî din kardeşlerimizin bu tehlikenin hiç farkında olmadan Şiîliği, Sünnî bölgelere yaymanın peşinde olmaları ile günümüzde Suriye ve Yemen’de yapmaya çalıştıkları durum ne kadar da örtüşüyor.

İşte Endülüs’e bu duygular içerisinde 4 Nisan 2012 günü saat 15:30 uçağıyla Atatürk Hava Limanından İslâm Tarihçileri Derneği’nin mihmandarlığında, kızım Sümeyra Lübeyne ile birlikte yola çıktık. Malaga’ya ulaştığımızda yabancı, tamamen Avrupa’yı andıran bir kente ineceğimizi beklemiştim. Ancak hiç de öyle olmadı. Kendimi çok sıcak, bir o kadar da tanıdık bir coğrafyada buldum. Mimarî Afrika’yı, Akdeniz’i çağrıştırdığı kadar insanların fizikî yapıları bile Ortadoğu insanlarına benziyordu. Otele yerleştikten sonra akşam namazı için otelimize yakın Mağribliler’e ait camiye gittik. Namazı kıldıktan sonra hocaefendi minbere çıktı ve Arapça bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında İslâm dinin hala bu coğrafyada yayıldığını, bugün bir İspanyol’un İslâm dinin kabul ettiğini, kalkıp kardeşimizi tebrik etmemiz gerektiğini söyledi. Camide bulunan Müslümanlarla birlikte sıraya girip yeni kardeşimizi tebrik ederken, bir zamanlar burada İslâm’ın egemen olduğunu her gün yeni insanların bu Din-i Mübin-i İslâm’ı kabul ettiklerini düşünmeye başladım. Bunları düşünürken de acaba İslâm’ın bu topraklar üzerinde yayılma hızı nedir diye de kendi kendime soramadan da edemedim. Yeni kardeşimizi tebrikten sonra hoca efendinin yanına ulaştım. Bu soruyu kendisine yönelttiğimde aldığı cevap ise beni çok mutlu etti. Çünkü onun verdiği bilgilere göre İspanya’da her hafta mutlaka birkaç kişi bu kutlu dini seçiyormuş. Bunca İslâmofobik yayınlara rağmen buralarda İslâm’ın önüne geçmeyi başaramadıklarını düşünerek hamdettim.

Sevilla (İşbiliyye)

Ertesi gün ikamet ettiğimiz Malaga’dan Sevilya’ya (İşbiliyye) gitmek için hareket ettik. Sağlı sollu zeytin ağaçları ile süslenen bir coğrafyadan ilerleyerek İşbiliyye’ye ulaştık. Yaklaşık beş asır Müslümanların hâkimiyetinde kalan bu tarihi şehir, Musa b. Nusayr tarafından fethedilmiş ve Müslümanların ilk idarî merkezi olmuştur. Bir yıl sonra isyan edince bu kez hicri 93 yılında Musa b. Nusayr’ın oğlu Abdulaziz tarafından itaat altına alınmıştır. Her ne kadar Endülüs’ün merkezi buradan Kurtuba’ya aktarılmışsa da şehir, yörenin önemli ticarî merkezi olarak hep ağırlığını muhafaza etmiştir. Nitekim bu bölgeye gerçekleşen Arap göçünden en çok

istifade eden İsbiliyye olmuştur. Buraya Mısır ve Yemenli askerler yerleşmişlerdir. 230/844 yılında Normonların saldırısına uğrayınca II. Abdurrahman tarafından etrafına yapılan surlar daha sonra müteaddit defalar tamir görmüştür. Bu surların izleri günümüzde hala ayakta durmaktadır. Muluku't-Tevâif döneminde Abbâdilerin hâkimiyetine giren İsbiliyye, daha sonra Muvahhitler'in egemenliğine girmiştir. Bu dönemde Ebû Yakub Yusuf b. Abdümü'min (1171-1176) tarafından Merakeş'ten sonra devletin ikinci merkezi olarak kabul edilmiş ve başta surlar olmak üzere büyük bir kısmı adeta yeniden inşa edilmiştir. Onun tarafından yapılan ve Merakeş Ulu Camii'ni andıran, hatta Kurtuba Ulu Camii'nin de bir benzeri olduğu kaydedilen İsbiliyye Ulu Camii bugün hâlâ ayakta durmaktadır. Şehir Kastilya kralı III. Ferdinand'ın hâkimiyetine girince Ulu Camii'yi Santa Marina kilisesine tebdil etmişlerdir.¹⁸

Günümüzde katedrale çevrilmiş olan bu muhteşem mabedi gezerken tarifi imkânsız duygulara kapıldığımı ifade etmeliyim. Kendi kendime “şehit mabetler” diye düşünürken burayı inşa eden EbûYakûb Yusuf acaba şimdiki halini görseydi ne derdi diye düşünüyorum. Camiinin daha sonra çan kulesine dönüştürülmüş olan minaresi günümüzde Sevilla'nın simgesi olarak kullanılmaktadır.

İsbiliyye Ulu Camii, günümüzde Alkazaba denilen şehir merkezinin ortasında yer almaktadır. Bilindiği gibi Alkazaba kavramı el-Kasaba ifadesinin İspanyollaşmış halidir. Orta Asya'da şehir merkezlerine Şehristan veya Şaristan bazen de Kohnediz/kohendiz denilmekteydi. Kuzey Afrika ve Endülüs'te ise el-Kasaba deniliyordu. Günümüzde hâlâ başta Tunus, Cezayir ve Fas olmak üzere kadim şehirlerin merkezleri bu isimle anılmaktadır. Dolayısıyla İsbiliyye'nin merkezinin bu isimle anıldığını öğrenince Müslümanlar burayı terk etmiş olsalar da ruhları hâlâ yaşıyor gibi bir duyguya kapıldım. Bu da İsbiliyye'ye karşı çok sıcak duygular beslememe neden oldu. İsbiliyye, yani Sevilya aslında bir sahil kenti değil, ancak denize bağlantısını sağlayan bir nehre sahip. Bu da Müslümanların hâkimiyetinde olduğu dönemde burayı adeta bir liman kenti haline getirdiklerini göstermektedir. Günümüzde İspanyollar şehrin bu stratejik konumundan istifade etmektedirler.

İsbiliyye'de ziyaret ettiğimiz ikinci mekân ise Muvahhitler döneminde inşa edilen Alkasar sarayı oldu. Bu yapının Arapça el-Kasr

¹⁸ İsbiliyye hakkında geniş bilgi için bkz. Câsim el-Ubudî, “İsbiliyye”, *DİA*, İstanbul 2001, XIII, 428-429.

ifadesi bugün “Alkazar” adıyla İspanyolca’da yaşamaktadır. Mu-
vahhitler döneminde inşaatına başlanan ancak Hıristiyanların gelişi
ile yarım kalan ve onlar tarafından bir kısmı yıkılarak yeniden inşa
edilen saray, Kastilya Kralı I. Petro’nun isteği üzerine Gırnata Emiri
Sultan V. Muhammed tarafından gönderilen mimarlar ile Tuleyt-
tula’dan gelen Müslüman marangozlar tarafından inşa edilmiştir.
Burada kullanılan sütunların bir kısmı bir gün sonra ziyaret ettiğimi-
z III. Abdurrahman tarafından inşa edilen Medinetuzzehra’dan
getirilmiştir. Alkazar bir Hıristiyan hükümdar için inşa edilmiş ol-
masına rağmen birçok yerinde ona hayır duaların yer aldığı Arapça
kitabelerle bezenmiştir.¹⁹ Bu da İslâm mimarisinin, bir başka ifade
ile Müslümanların en zayıf oldukları dönemde bile kültür ve mede-
niyetlerinin hâlâ ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından dik-
kat çekicidir.

Sevilya’da gezdiğimiz ve etkilendiğimiz mekânlardan bir baş-
kası ise Plaza de Espana of Sevilla denilen Sevilya’daki İspanyol
Meydanı oldu. Meydanda inşa edilen yapı ve meydanın güzelliği
bir tarafa, burada yer alan ve her biri İspanya’nın bir kentine ayrılan
çiniler dikkat çekiciydi. Bu çinilerden bazıları bahis mevzuu şehirlerin
Müslümanların elinden çıkışını anlatıyordu. Ferdinand ile II. Eliza-
bet’in atlarının üzerinde ihtişamla resmedildiği bu çinilerde, Müs-
lüman Arapların aşağılanarak istihza ile çizilmeleri de dikkat
çekiciydi.

Sevilya’dan geceyi geçirmek için Malaga’ya dönerken bir taraf-
tan Müslümanlar tarafından oluşturulan bu muhteşem medeniyet
ile gurur duyarken diğer taraftan ise kayıplarımıza kederlenmenin
verdiği karmaşık duygular içerisinde kaldım.

Kurtuba'ya (Cordova) Hareket

06 Nisan 2012 günü sabah erkenden Malaga’dan Kurtuba’ya doğru
yola çıktık. Yolculuk boyunca içinden geçtiğimiz zeytin bahçeleri İs-
panya’nın sahip olduğu zengin mirası göstermektedir. İlk gittiğimiz
yer, Kurtuba’nın merkezine 8 km. uzaklıkta olan Cebelu’l-arus (Si-
erra Morena) dağının eteğindeki Medinetuzzehra oldu. Medinetuz-
zehra, Endülüs Emevî hilafetinin bânisi III. Abdurrahman
tarafından inşa edilmeye başlanmış, ancak II. Hakem tarafından ta-
mamlanabilmiştir. Burası Amirîler döneminde çıkan iç isyanda

¹⁹ Alkazar’ın mimari özellikleri için bkz. Sargon Erdem, “Alkazar”, *DİA*, İstanbul
1989, II, 469-470.

Emaziğler tarafından yağmalanmış ve tahrip edilmiştir. Yörenin Hıristiyanların hâkimiyetine geçmesinden sonra çevrede inşa edilen yeni yapılar için buradan malzemenin götürülmesi tamamen tahrip olmasına neden olmuştur.²⁰ Hatta günümüzde Medinetuzzehranın yaklaşık 1 km. yukarısında, dağda inşa edilen manastırın yapı malzemelerinin bir kısmının da buradan götürüldüğü tahmin edilmektedir.

Medinetuzzehra'dan ayrılınca Kurtuba'nın merkezine doğru yol almaya başladık. Kurtuba kenti, Guadalquivir yani Vadiulkebir nehrinin kenarında kurulmuştur. Daha doğru bir ifadeyle adı anılan nehir şehri ikiye bölmektedir. Kadim bir tarihe sahip olan bu kentin Fenikeliler tarafından kurulduğu ifade edilmektedir. Şehir Tarık b. Ziyâd komutasındaki Muğis er-Rumî tarafından hicri 92 tarihinde fethedilmiştir. İşbiliyye'den sonra Endülüs'ün merkezi olan Kurtuba'nın yönetimi bir dönem Yahudilere bırakılmış olması o tarihlerde şehirde ciddi bir nüfusa sahip olduklarını göstermektedir.²¹

Müslümanların hâkimiyetinde olduğu dönemlerde çok değişik etnik unsurları barındıran Kurtuba, zengin bir kültürel mirasa da sahipti. Onlarca medresesi ve kütüphanesinin yanı sıra bimaristanları ile de dikkat çekiyordu. Bu dönemde bir taraftan İbn Meymun gibi Yahudi felsefeci, diğer taraftan İbn Rüşş gibi Müslüman filozoflara ev sahipliği yaparken ünlü müfessir Kurtubî gibi bir bilim insanını da yetiştirmişti. Burası aynı zamanda büyük tarihçi, *İkdu'l-Ferid*'in müellifi olan İbn Abdirrahîh'in de memleketidir.²²

Kurtuba'da ilk ziyaret ettiğimiz mekân Yahudi mahallesi oldu. Hâlâ o gündeki ihtişamını üzerinde taşıyan mahalle, el-Kasaba'da yer almaktadır. Buradan şehrin merkez noktasını teşkil eden Ulu Camii'ye doğru yol aldık. I. Abdurrahman (756-788) tarafından yaptırılan Kurtuba Ulu Camii, İslâm mimarisinin en gözde yapıtlarından birini teşkil etmektedir. İslâm tarihinde inşa edilen en büyük üçüncü mabet olduğu kaydedilen Kurtuba Ulu Camii, Endülüs Dinî mimarisinin en büyük ve tanınmış binasıdır. I. Abdurrahman'ın

²⁰ Medinetuzzehranın mimarî yapısı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Muhammed Abdullah İnân, 18-25; Birsnel Küçüksipahioğlu, "Medinetuzzehra", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 220-222.

²¹ Kurtuba Yahudileri hakkında geniş bilgi için bkz. Sinan İlhan, *Fethinden Mura-bitlar Dönemine Kadar Endülüs'te Yahudileri*, Basılmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

²² Kurtuba ile ilgili geniş bilgi için bkz. Tomas b. Irving, "Kurtuba", *DİA*, İstanbul 2002, XVI, 451-453.

oğlu I. Hişam tarafından tamamlanan camii, Şam Ümeyye Camii örneği alınarak inşa edilmiştir. Değişik renklerdeki granit ve mermer sütunlarla bezelenen bu mabette kullanılan kemerler çift katlı olup alt katı at nalı, üst katı ise yarım daire biçimindedir. II. Abdurrahman döneminde bazı ilavelerde bulunulan camii, bir deprem esnasında zarar gördüğü için III. Abdurrahman döneminde bazı kısımları yenilenmiştir. II. Hişam döneminde Amirîler tarafından da bazı eklemelerin yapıldığı bilinmektedir. İçindeki tezyin ve süslemeler Bizans ve Abbasî etkisini taşısa da Endülüs'ün kendine has sanatıyla da uyum halindedir.

Kurtuba şehri 1236 yılında Hıristiyanların eline geçince bu kutlu mabet kiliseye dönüştürülmüş ve üç asır hiçbir tarafına dokunulmadan kullanılmıştır. XVI. yüzyılda orta bölümüne Rönesans tarzında bir katedral eklenmiştir. 1882 yılında milli eser olarak kabul edilen bu mabet koruma altına alınmıştır.²³ Camiinin önüne gelirken büyük bir heyecan duyduğumu ifade etmeliyim. Ancak rehberimiz Filinta Beyin bizleri “aman ha içerde kimse ibadet etmesin, dua bile etmeyin. Bundan çok rahatsız oluyorlar. Bunu yaparsanız biz turist rehberlerine de zarar verirsiniz” şeklinde uyarması, içimi tarifi imkânsız bir hüznün kaplamasına neden oldu. Bu karmaşık duygular içerisinde gezdiğimiz camiinin mihrap kısmı, olduğu gibi korunmuştur. Üzerindeki işlemler, Kur'an ayetlerinden oluşan hat örnekleri muhteşem olan bu mihrap, Kuzey Afrika'daki benzerlerini andırmaktadır. Camiinin batı tarafında ise, mabedin etrafında yapılan kazılarda bulunduğu söylenen bazı kalıtlar sergilenmektedir. Bu kalıtların üzerinde yer alan Latince yazıların Kurtuba Camii' el-Kebiri'nin inşa edildiği mekânda, daha önce bir katedralin var olduğu ve camiinin onun üzerine kurulduğu yazısı iliştilerle sergilenmektedir. Bu kalıntıları gezerken “Müslümanlar kiliseyi camiye çevirdiler biz de onu asli haline döndürdük” mesajı vermeye çalıştıkları şeklinde bir duyguya kapıldım.

Devasa bir yapı olan Kurtuba Ulu Camii'nin dış yüzeyindeki Arapça yazılar hâlâ varlığını muhafaza etmektedir. Bu camii şehri ikiye bölen Vadiu'l-Kebir nehrinin kenarında kurulmuştur. Müslümanlar tarafından bu nehrin üzerinde inşa edilen ve günümüzde hâlâ kullanılan kemerli köprü bütün ihtişamıyla ayakta durmaktadır. Bu nehir üzerinde yine İslâmî döneme ait dolaplar vardı. Kotu düşük olan nehirden şehre su sağlayan kemerlere suyu çıkaran bahis mevzuu dolapların izleri günümüzde varlığını korumaktadır

²³ Bkz. A. Engin Beksaç, “Kurtuba Ulu Camii”, *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 453-454.

Kurtuba'yı gezerken Müslümanların ne kadar büyük bir medeniyet inşa ettiğini görmekle birlikte bu medeniyetin etnisiteler merkezli oluşan yeni kimlik savaşlarıyla kaybedildiğini hatırlayınca tarifi imkânsız bir duyguya kapılıyorsunuz. Hiç farkında olmadan elinizi Yüce Yaradan'a açıyor ve benzer durumu yaşadığımız bu günlerin daha suhuletle geçmesi, ümmete dünden ders alarak geleceğini daha doğru kurgulama feraseti bağışlaması için Allah'a dua ediyorsunuz.

Kurtuba şehir turu binlerce yıl öncesini yeniden yaşamamızı sağladı. Bir tarafta Kurtuba'nın yetiştirdiği büyük fakih ve felsefeci İbn Rüşd'ün yaşadığı mekânlarda dolaşmak, İbn Meymun'un heykelinin karşısında fotoğraf çekmek, sonra genelde Avrupa'nın özelde ise İspanya Hıristiyanlarının yüz karası olan Engizisyon döneminin bakiyelerinin saklandığı müzeyi gezmek çok etkileyiciydi. Üçyüzbini Müslümanın müzede sergilenen işkence aletlerinin benzerleriyle cezalandırıldıklarını; bunların tek suçunun Yüce Allah'ı yegâne rab ve ilah kabul edip, diğer ilah ve rableri reddettiklerini, dini değerlerinden vazgeçmedikleri için çoğunun şehadeti tattığını kızıma anlatırken çocuğun yüzünün aldığı şekil, gözlerini bürüten hüznün ve acı, hâlâ gözlerimin önünde duruyor.²⁴ Kendisine verdiğim bu bilgiden sonra kızım müzenin tamamının gezemedi, dışarıya çıkmak zorunda kaldı. Endülüs'ten döndükten sonra İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bu gezim ile ilgili bir konferans vermiştim. Konferans esnasında da müzeden aldığım resimlerden bazısını göstermiştim. Bazı çocukların gözlerindeki yaş, bizimle Engizisyon zihniyeti arasındaki farkı göstermektedir. Günümüzde kendine Müslüman demekle birlikte İslâm'dan bihaber Suriye ve diğer bölgelerdeki canileri istisna tutacak olursanız; İslâm tarihi tamamen ak ve pak bir sayfaya sahiptir. Hiçbir din mensubuna dini düşüncesini terkederek İslâm dinini seçmesi için işkence yapılmamıştır. Bence bir tek bu bile bir Müslüman olarak bizim için iftihar vesilesidir.

Kurtuba'daki seyahatimizi tamamladıktan sonra otelimizin bulunduğu Malaga'ya dönerken hüzünden ziyade İslâm'ın izzetini düşünüyorum ve gurur duyuyorum.

²⁴ Rodrigo de Zayas'a göre Engizisyonunda öldürülenlerin rakamı bunun çok üstündedir. Bkz. 113 vd.

Gırnata Şehrine Yolculuk

07 Nisan 2012 günü sabahleyin Malaga'dan Gırnata'ya (Granada) gitmek için hareket ettik. İlk gideceğimiz yer Albayzin tepesi ve buradaki camii oldu. Albayzin bir Müslüman mahallesi, mahalleyi gezerken kendinizi Fez veya Kayrevan'daymış gibi hissediyorsunuz.²⁵ Her bir ev veya sokak bir zamanlar burada Müslümanların yaşadığını adeta yüzünüze haykırıyor. Evlerin kapıları aynen Kayrevân veya Osmanlı'da var olan geleneğin buradaki iz düşümünü yansıtıyor. Kapıların üzerindeki üç tokmak hala varlığını koruyor. Bilindiği gibi bu tokmalardan biri erkekler, diğeri, kadınlar sonuncusu ise çocuklara aitti. Evin içerisinde bulunanlar tokmak sesinden kimin geldiğini anlıyor ve ona göre kendilerine çekidüzen veriyorlardı. Zaman zaman sınıfta öğrencilerime "tokmakların dili" diyerek İslâm medeniyetinin bu ince tarafını anlatırken bugün bundan ne kadar da uzağa düştüğümüzü düşünüp hüzünlenirim. Albayzin tepesindeki mahalleyi gezerken sokak isimlerinin bir kısmının hala korunduğunu örneğin "Fatma Sokağı" gibi görünce daha bir duyulanıyorsunuz. Mahallede İslâmî dönemde inşa edilen sarnıçlar ise hala ayakta duruyor. Oradaki vatandaşlardan birine bunların ne olduğunu sorduğumda "Müslümanlardan kalma su depoları" dedi. Dolayısıyla İslâmî dönemdeki bilgiler bugün hala insanların zihninde yaşamaktadır. Sokakta dolanırken bir boyacıya rast gelmiştik. Mehmet Özdemir hocam kendisiyle biraz sohbet etti. İspanyolca bilmediğimiz için bize sohbetin içeriğini sonradan anlattı. Boyacıya "burada bir zamanlar Arapların olduğu söyleniyor onlara ne oldu?" diye sorduğunda "onlar hep buralarda öldürüldü" diyerek çevresini göstermiş ve belki de biz de onların torunlarıyızdır demiş" bu da aslında o hatıraların canlı olduğunu göstermektedir. Zaten insanları bu coğrafyada İslâm ile yeniden buluşturan şey de bu geçmiş olmuştur. Ne kadar uğraşırsanız uğraşın insanların geçmişini yok edemiyorsunuz. Albayzin tepesine gitmişken namazı da buradaki camide kılalım istedik ve camiye gittik. Açık olan camiideki görevlilerin ikisi de sonradan İslâm dinini kabul etmişti. Bunlardan biri İspanyalı, diğeri ise Meksikalıydı.

Albayzin tepesinden bakarken karşıda yer alan Elhamra'nın görüntüsü muhteşemdi. Seyir için konan banklardan Elhamra'yı seyrederken seçildiği mekânın ne kadar stratejik olduğunu düşündüm.

²⁵ Albayzin Mahallesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Muhammed Abdullah İnân, *Asâru'l-Endelusiyyeti'l-bakiyye fi İsbânyave'l-Burtuğal*, Kahire 1997, 167-170.

Daha sonra Albayzin'i geride bırakarak Elhamra'ya doğru hareket ettik. İslâm medeniyetinin gurur kaynağı yapılarından biri olan Elhamra, Endülüs coğrafyasında ayakta bulunan İslâm mimarisinin en iyi durumda olanlarından bir tanesidir. Elhamra'yı Mehmet Özdemir hocamla birlikte gezmek ve ondan buranın tarihini dinlemek çok keyifliydi.²⁶ Onun verdiği bilgiye göre burası ilke kez Savvâr b. Hamdun el-Kaysî tarafından savunma amaçlı kurulmuş, Zirîler tarafından kullanılmıştır. Daha sonra yani 1232 senesinde Nasrî Devleti kurulunca Granata'yı kendine merkez seçmiştir. Nasrî hükümdarı Muhammed b. Yusuf, konumu itibariyle burayı kendisine merkez seçmiş ve III. Abdurrahman tarafından inşa edilen Medinetuzzehra'nın bir benzerinin burada yapılmasını emretmiştir. Yaklaşık olarak yüzelli yılda tamamlanan proje, bir saraydan ziyade aslında bir kasabayı andırmaktadır. Zaten buraya el-Kasaba da denilmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi el-Kasaba kelimesi şehir merkezi ve şehristan için kullanılmaktaydı. Elhamra üç parçadan oluşuyordu: esnaf ve idarecilerin ikamet ettiği kısım, saray ve el-Kasaba. Buraya önceleri el-Kasabatu'l-Hamra deniliyordu. Zamanla sadece "Alhamra" ifadesi kalmıştır. Dolayısıyla saray bu yapı kompleksinin içinde bir bölümü oluşturmaktadır. Saray da kendi içerisinde çeşitli bölümlerden müteşekkildir. Aynı tarihsel dönemlerde inşa edilen bu bölümlerin hangisinin hangi dönemde bina edildiğini net olarak tespit etmek mümkün değildir. Duvar ve kemerlerin örten süslemelerinin üzerinde bazı emir isimlerine rastlanılmaktadır. Ancak ana madde alçı olduğu için bu isimlerin sarayı yaptıran mı yoksa tamir eden mi olduğu net olarak tespit edilememektedir. Elhamra'nın yukarısında bulunan ve "Cennetu'l-Arif" (Generalife) denilen kısım ise II. Muhammed döneminde inşa edilmiştir.²⁷ Bu saray ve etrafındaki bahçe bu gün hâlâ bütün ihtişamıyla ayakta durmaktadır.

Alhamra sarayının günümüzde El Partal adını taşıyan kısmının ise III. Muhammed döneminde (1302-1309) inşa edildiği bilinmektedir. Bugün bir kiliseye çevrilen mescit ile idarî ve adli meselelerin görüşüldüğü Meşveret salonu ve hamam ise I. İsmail dönemine aittir.²⁸ Günümüzde milyonlarca turisti çeken bu muhteşem yapının

²⁶ Elhamra'nın mimarî özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Abdullah İnân, 184-209.

²⁷ Cennetu'l-Arif denilen sarayın mimarî özellikleri için bkz. Muhammed Abdullah İnân, 211-215.

²⁸ Elhamra'nın tarihi hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, "Elhamra Sarayı", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 29-31.

en gözde ve etkili kısmı sarayın tamamını kuşatan ve alçıdan yapılan süslemelerdir.

Bu süslemeler baştanbaşa Arapça ifadelerle “la ğalibe illa Allah, el-Mulkulillah, el-Kudretulillah, el-İzzetulillah” ifadeleriyle donatılmıştır. Bu ifadeler aslında tevhidî düşünceyi en güzel şekilde özetleyen cümlelerdir. Zira bunlar Allah dışında hiçbir egemenin bulunmadığını, mülkün bir başka ifadeyle egemenliğin ona ait olduğunu ve güç ile kudretin onun elinde bulunduğunu ifade etmektedir. Bilindiği gibi İslâm düşüncesine göre insanın varlık nedeni Yüce Allah’ın bizzat kendisidir. Allah, insanoğlunu kendisine ibadet etmek için yaratmıştır. Allah’a ibadet: onun hâkimiyet ve azametini kabul, hükmün ve hâkimiyetin ona ait olduğunu itiraf, güç ve kuvvetin onda olduğunu ilan, izzet yani yüceliğin bir tek onun elinde olduğuna ifade anlamına gelmektedir. Kulun acizliğini ve güçsüzlüğünü haykıran bu ifadelerin bir hükümdar tarafından ikamet ettiği mahallin her köşesine işlenmiş olması, adeta bir tek saniye bile nefsiyle baş başa kalarak “işte buraların hâkimi benim, buraların egemenliği benim elimdedir” dememek için bunun yapılması çok etkileyicidir. Bu duvarlara işlenen yukarıdaki cümleleri okurken “hükümdarı yeryüzünde Allah’ın gölgesi (*zillullahifi’l-arz*)” olarak gören anlayışla arasında ne büyük bir farkın olduğunu düşündüm.

Yukarıdaki süslemeler bir taraftan bu tevazuu ve hatta dinî duruşu simgelerken diğer taraftan da ironik bir şekilde ihtişamı ifade etmektedir. Öyle bir ihtişam ki çevre hükümdarları kıskandırmış, onlarında böyle bir ihtişamı aramalarına neden olmuştur. Yukarıda da ifade ettiğim gibi Hıristiyan hükümdarlar bile bunu kendi saraylarına işleme arzusunu hissetmişlerdir. Bu da bende Elhamra’ya “çelişkiler sarayı” olarak bakmak gibi bir düşünce oluşturdu.

Elhamra’nın tarih sahnesinde olduğu dönemde İspanyol hükümdarlarının arması olduğu için Gırnatalılar da kendileri için bir arma ihdas etmişler ve bu armalarını da sarayın duvarlarına işlemişler. “La ğalibe illallah” yazısı aynı zamanda armada da yerini almıştır.

Gırnata’dan Malaga’ya geceyi geçirmek için döndük. Ertesi gün, yani gezimizin son gününde ise bu medeniyetin başlangıç noktasına doğru hareket ettik. Önce Fas kıyılarının görüldüğü Cebelutarik’a gittik. Sahilde yürüyüp, bir taraftan SümeyraLübeyne’nin heyecanla midye kabuklarını toplamasını seyrederken diğer taraftan biraz ötede İngilizler’e ait olan küçük kenti düşünmeye başladım. İngiltere’nin yerkürenin stratejik noktalarının önemli bir

kısmını hep elinde tuttuğunu düşündüm. Akdeniz'i Atlas Okyanusu'na bağlayan Cebelutarık Boğazı da bu stratejik noktalardan bir tanesidir. Nitekim İngiltere, boğazın İspanya kıyısını hâkimiyeti altına almış buraya bir de küçük bir kent inşa etmiştir. Buraya pasaportla girilebilmektedir. Karşı kıyıların kontrolünü ise İspanya'ya bırakmıştır. Orada da İspanyollara ait olan Septe şehri bulunmaktadır. Yani boğazın İspanya kıyısı İngiltere'nin Fas kıyısı ise İspanya'nın hâkimiyetinde bulunmaktadır.

Adını Tarık b. Ziyad'dan alan Cebelutarık, yani Tarık Dağı ise ihtişamıyla tarihe tanıklık ediyor. Biraz ötesindeki adını bu bölgeye ilk çıkarma yapan Tarif bin Mâlik'ten alan Tarifa yer almaktadır.

Adeta zaman tüneline binlerce yıl öncesine gidip, buraları fetheden ve aynı zamanda kaybeden insanlarla bir arada yaşadığımız birkaç günü Endülüs'te geçirdikten sonra hüznle İstanbul'a dönerken Allah'ın bu ümmete benzer acıları bir kez daha yaşatmamasını temenni ettim.

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi

Cilt/Volume: 12 Sayı/Number: 1 Ocak – Haziran / January – June 2015

ISSN: 1304-5482

Bu dergi uluslararası EBSCO HOST Research Databases veri indeksi ve TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı tarafından taranmaktadır.

Sahibi / Owner

Milel ve Nihal Eğitim, Kültür ve Düşünce Platformu Derneği adına Şinasi Gündüz

Yazı İşleri Sorumlusu / Legal Representative

Yasin Aktay

Editör / Editor

Şinasi Gündüz

Editör Yrd. / Co-Editor

Cengiz Batuk

Hakan Olgun

Sayı Editörü / Editor of Issue

Feridun Bilgin

Yayın Kurulu/ Editorial Board*

Alpaslan Açıkgeçenç, Ayaz Akkoyun, Yasin Aktay, Mahmut Aydın,
Cengiz Batuk, Şinasi Gündüz, İbrahim Kayan, Hakan Olgun, Necdet Subaşı,
Burhanettin Tatar

Danışma Kurulu/Advisory Board*

Baki Adam (Prof. Dr., AÜ); Mohd. Mumtaz Ali (Prof. International Islamic U. Malezya); Adnan Aslan (Prof.Dr., Süleyman Şah Ü.); Kemal Ataman (Doç.Dr., Uludağ Ü.); Mehmet Akif Aydın (Prof. Dr., Marmara Ü.); Yılmaz Can (Prof. Dr., OMÜ); Ahmet Çakır (Doç. Dr., OMÜ); Mehmet Çelik (Prof. Dr., Celal Bayar Ü.); Waleck S. Dalpour (Prof. University of Maine at Farmington); İsmail Engin (Dr., Berlin); Cemalettin Erdemci (Prof.Dr. YYÜ); Tahsin Görgün (Prof.Dr., 29 Mayıs Ü.); Ahmet Güç (Prof.Dr., Uludağ Ü.); Recep Gün (Doç. Dr., OMÜ); Ö. Faruk Harman (Prof.Dr., Mar.Ü.); Erica C.D. Hunter (Dr., Cambridge U.); Mehmet Katar (Prof. Dr., A.Ü.); Mahmut Kaya (Prof. Dr., İ.Ü.); Sadık Kılıç (Prof.Dr., Atatürk Ü.); Şevket Kotan (Y.Doç.Dr., İ.Ü.); İlhan Kutluer (Prof.Dr., Mar. Ü.); George F. McLean (Prof. Catholic Univ., Washington DC); Ahmet Yaşar Ocak (Prof. Dr., Hacettepe Ü.); Jon Oplinger (Prof. University of Maine at Farmington); Ömer Özsoy (Prof.Dr., Frankfurt U.); Roselie Helena de Souza Pereira (Mestre em Filofia-USP; UNICAMP Brasil); Ekrem Sarıkcıoğlu (Prof.Dr., SDÜ); Hüseyin Sarıoğlu (Prof.Dr., İÜ); Bobby S. Sayyid (Dr. Leeds U.); Mustafa Sinanoğlu (Prof.Dr., 29 Mayıs Ü.); Mahfuz Söylemez (Prof.Dr. İÜ); Necdet Subaşı (Y.Doç.Dr., DİB); Bülent Şenay (Prof.Dr., UÜ); İsmail Taşpınar (Prof.Dr. Mar.Ü.); C. Sadık Yaran (Prof.Dr., OMÜ); Ali Murat Yel (Prof.Dr., Fatih Ü.); Hüseyin Yılmaz (Doç.Dr., YYÜ); Ali İhsan Yitik (Prof. Dr., DEÜ)

* Soyadına göre alfabetik sıra / In alphabetical order

Kapak ve Sayfa Tasarımı / Cover & Page Design

İnan Avcı

Baskı / Publication

Ladin Ofset - İstanbul, Ekim 2015

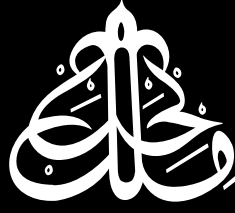
2.Mat. Sit. 3 NB 15 Topkapı İstanbul / İsmail Tüz 0212 501 24 18

Yönetim Yeri / Administration Place

Milel ve Nihal Eğitim, Kültür ve Düşünce Platformu Derneği
Fevzipaşa Cad. Şehit Mehmet Sarper Alus Sok. No: 5, K.: 3, Tel: (0212) 533 97 31 Fatih/İstanbul
www.milelvenihal.org e-posta: dergi@milelvenihal.org

Milel ve Nihal yılda iki sayı olarak altı ayda bir yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Milel ve Nihal'de yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayımlı dili Türkçe ve İngilizce'dir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları *Milel ve Nihal*'e ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınmaz. Yazıların yayımlanıp yayımlanmamasından yayın kurulu sorumludur.

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi

ISSN: 1304-5482

ENDÜLÜS

Cilt/Volume: 12 Sayı/Number: 1
Ocak – Haziran / January – June 2015

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi

ISSN 1304-5482

ENDÜLÜS

İsmail Hakkı ATÇEKEN
Endülüs Fâtihterinden
Mûsâ b. Nusayr'ın Akibeti

Cumhur Ersin ADIGÜZEL
Endülüslü Bir Muhaddisin İlim Dünyası:
İbn Hayr el-İşbîlî ve Fehrese'si

Tuğba ÖZTÜRK
Toledo Koleksiyonu:
Sebepleri ve Sonuçlarıyla
İlk Oryantalist Çalışmalar

Nizamettin PARLAK
Endülüs'te Toplumsal Kutuplaşmanın
Sebepleri ve Kültürel Sonuçları

Feridun BİLGİN
Bahçivan Devletin Ayrıık Otları:
Moriskolar -Son Savunma-

Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Mahfuzât: Müslümanların
Şehit Coğrafyası Endülüs

cilt: 12 sayı: 1 Ocak - Haziran'15